

ІНТЕГРУВАННЯ ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ У ШКІЛЬНИЙ КУРС ІСТОРІЇ: ДОСЛІДНИЦЬКИЙ АСПЕКТ

Петро Мороз,

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу суспільствознавчої
освіти Інституту педагогіки НАПН України
м. Київ, Україна

 <https://orcid.org/0000-0002-6776-9186>

 pmoroz@ukr.net

Ірина Мороз,

науковий співробітник відділу суспільствознавчої
освіти Інституту педагогіки НАПН України.
м. Київ, Україна

 <https://orcid.org/0000-0002-7076-1038>

 imoroz1976@ukr.net

У статті розкриваються особливості інтегрування історії повсякденності у шкільний курс історії на засадах дослідницького підходу. На думку авторів, дослідження в галузі історії повсякденності допомагає збагатити уявлення про минуле, розкривати широкий спектр соціальних, культурних і побутових практик. Авторами проаналізовано праці, які присвячені як особливостям дослідження історії повсякденності, так і методичним аспектам висвітлення питань повсякденності на уроках історії. Зазначається, що інтегрування історії повсякденності у шкільний курс історії має відбуватися комплексно, тобто одночасно на трьох рівнях: змісту (контент орієнтована інтеграція), діяльності (діяльнісна інтеграція) та смислів і цінностей (ціннісно-смыслова інтеграція).

У статті зазначається, що, інтегруючи історію повсякденності на рівні діяльності, авторам підручників та вчителям варто враховувати особливості дітей цифрового покоління, зокрема використовувати методи активного навчання, які залучають їх до діалогу, дискусій та співпраці. Ефективним методом залучення дітей цифрового покоління до вивчення історії повсякденності може бути застосування інтерактивних технологій та прийомів візуалізації.

Необхідною умовою вивчення історії повсякденності, на думку авторів, є застосування системи творчих та дослідницьких завдань із залученням історичних джерел різного типу. Надзвичайно ефективними є навчальні проекти, що стосуються дослідження

повсякденного життя в різні історичні періоди, оскільки вони дають змогу учням застосовувати свої знання та вміння в реальному житті.

Автори зазначають, що представлення історії повсякденності у шкільних підручниках історії розширює учнівське розуміння минулого та надає їм можливість побачити, як звичайні люди жили, працювали, навчалися, спілкувалися та розважалися в різні історичні періоди; допомагає учням наблизити, відчувати образ епохи та побачити в ньому конкретну людину, зрозуміти систему суспільних цінностей.

Ключові слова: історія повсякденності; дослідницька діяльність; навчальні проекти; інтеграція; шкільний курс історії.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Тривалий час історію розглядали, як певну комбінацію визначних подій, явищ, ідеологій, політичних систем, діяльності видатних особистостей, взаємовідносин спільнот (соціальних, етнічних, релігійних тощо). Життя пересічної людини, її повсякденні турботи не були предметом наукових досліджень та вивчення в закладах освіти. Такі поняття як «соціальне середовище», «клас», «народ», «верства» тривалий час домінували в офіційній історії. Тому повсякденному життю пересічної людини тривалий час не знаходилося місця на сторінках шкільних підручників. Як наслідок, учні вивчали «історію без людини та її повсякдення».

Домінування політичної історії, як зазначає український дослідник О. Удод, свідомо чи підсвідомо виховує у суспільстві етатистські настрої: держава (апарат управління) стає центром історії, усі події сконцентровані навколо неї, фактографія підпорядковується офіціозу (подіям, що zorganizовані державою) тощо. Економічна історія, на думку дослідника, насаджує інший пріоритет – господарське життя, і людина закономірно (з точки зору економічного детермінізму) перетворюється на продуктивну силу, а відносини, у які вона вступає, зображується переважно як виробничі (власність, розподіл, споживання). Такі підходи залишали на узбіччі історичної науки пересічну людину та її повсякдення (Удод, 2010а).

Водночас історія повсякденності, яку зазвичай називають мікроісторією, навпаки проявляє інтерес до людини, її проблем і турбот, приватного життя. В українській історичній науці поступово утверджується думка, що хід історії залежить не лише від «великої політики», а й повсякдення пересічних людей. Так з екзотичного (модного) напрямку історія повсякденності поступово перетворилася на один з провідних напрямів сучасної української історіографії і має зайняти належне місце в шкільних підручниках історії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми, що розглядається у статті та означення аспектів загальної проблеми, яким присвячується стаття. Історія повсякденності як самостійний напрямок в історіографії, постає у другій половині минулого століття. Витоки напрямку в методології історії, що отримав назву «історія повсякденності», часто пов'язують з діяльністю вчених історіографічної школи «Анналів» М. Блока, Ф. Броделя, Ж. Ле Гоффа, Л. Февра, які обстоювали людинознавчу,

народознавчу концепцію історії. Їхні ідеї дали поштовх для досліджень історико-психологічних, історико-демографічних, історико-культурних особливостей розвитку суспільств. Засновники Школи «Аналів» М. Блок і Л. Февр вбачали в реконструкції «повсякденного» елемент відтворення історичної картини як цілісного полотна (Лисенко, 2010, с. 11).

Як окрема дефініція термін «повсякденність» у науковий обіг був уведений Ф. Броделем у праці «Матеріальна цивілізація і капіталізм» (Бродель, 1995). Дослідник виокремлював у соціально-економічній сфері життєдіяльності людини два рівні структур: матеріально та нематеріального життя, що охоплює психологію і щоденні практики. Другий рівень він назвав «структурами повсякденності», під якими розумілися умови життя (географічні, кліматичні, економічні), трудові діяльності, потреби в їжі, одязі, житлі, лікуванні та можливості їхнього задоволення (Бродель, 1995).

Згодом, у середині ХХ століття в історичній науці відбувся один із найрадикальніших поворотів, а саме – поворот до Людини як суб'єкта історії. Історія повсякденності стає об'єктом багатьох досліджень у німецькій, італійській, американській історіографії. У 1993 р. в Німеччині почало виходити спеціалізоване періодичне видання «Історична антропология. Суспільство. Культура. Повсякденність», метою якого було висвітлення історії крізь призму життя пересічних людей. У сучасній зарубіжній історіографії історія повсякденності є важливим напрямком досліджень, що дає змогу краще пізнати багатоаспектну природу людського досвіду (Шауренко, 2017).

Українськими істориками за останнє десятиріччя накопичено значний фактографічний матеріал з історії повсякденності, що знайшов відображення у низці спеціальних наукових публікацій. (Я. Алешкевич, Я. Верменич, О. Кісь, О. Коляструк, С. Кульчицький, О. Лисенко, І. Пятницькова, А. Шауренко, О. Удод та ін.)

Важливою подією в українській історіографії стало започаткування 2010 р. в Інституті історії НАН України серії колективних монографічних видань «З історії повсякденного життя в Україні». Крім цього, дослідження з історичної антропології й історії повсякденності публікуються в різних періодичних виданнях, таких як «Соціум. Альманах соціальної історії», «Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика», «Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність», «*Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей*» та інших.

У 2013 році започаткований науково-дослідницький історичний проєкт «Локальна історія», мета якого – дослідження минулого крізь призму окремих місцевостей через аудіо- та відеофіксацію спогадів старожилів, очевидців історичних подій ХХ століття, та «оцифрування» давніх світлин і документів.

Нині історія повсякденності є одним із перспективних і актуальних напрямів української історичної науки, який, на думку І. Пятницькової, дає змогу комплексно дослідити українське суспільство на різних етапах розвитку, актуалізує такі його аспекти, як повсякденні практики, особливості побуту, світосприйняття, колективна та персональна ідентичність, девіантна поведінка та соціальні аномалії (Пятницькова, 2017).

Значний внесок у розвиток історії повсякденності зробив Олександр Удод, який зазначає, що «повсякденність це не тільки житлово-побутові умови, це психологіза-

ція побуту, дослідження ставлення людини до держави, суспільства, пануючої системи цінностей через призму щоденного сприйняття свого існування» (Удод, 2006).

На думку О. Коляструк, будь-яка сфера людської життєдіяльності (висока політика і дипломатія, торгівля й економіка, мистецтво і мода, релігія і освіта, воєнна справа й етнічна культура) невіддільна від щодення. Відповідно, вдумливий історик, проаналізувавши різні сфери повсякденного життя суспільства, здатний з'ясувати його стан у різних «горизонтальних» формах (економіка, політика, родина, етнос, соціальні стосунки, культурні інститути тощо) і на різних «вертикальних» (макро-, мета-, мікро-) рівнях. Дослідниця стверджує, що саме у проявах повсякдення фокусується і відбивається строката сукупність суспільних стосунків, які існують у суспільстві у певний час (Коляструк, 2008, с. 188).

Як зазначає А. Шауренко, історика повсякденності – на відміну від істориків у чистому вигляді – цікавить усе: історія побуту, вплив тих чи інших подій на повсякденний побут людей, історія ментальностей і ментальних стереотипів, історична психологія, а разом з нею – й історія особистих переживань людини (Шауренко, 2017).

Український дослідник О. Лисенко наголошує на важливості таких сегментів досліджень повсякденного життя, як є гендерна сфера (стосунки в сім'ї, проблеми відносин між представниками різних вікових груп – «конфлікт поколінь») та виробнича сфера (мотиваційні чинники праці, умови й обставини, що супроводжують трудову діяльність, відносини між працівниками, зокрема конфліктні). До особливого напрямку історії повсякденності дослідник відносить девіантну поведінку окремих членів суспільства, мотивацію вчинків маргінальних осіб, стосунки в кримінальному середовищі, яке живе за власними установками й правилами (Лисенко, 2010а).

Методичні аспекти висвітлення питань повсякденності досліджували К. Баханов, О. Пометун, Н. Подаяк, Ю. Малієнко, Я. Камбалова, О. Удод, О. Святокум, О. Мокрогуз, А. Федчиняк та ін.). Освіта в Україні середини 1990-х рр., як зазначає Олександр Удод, виявилась більш гнучкою і мобільною, сприйнятливою для реалізації новітніх методологій і методик порівняно з академічною наукою. Зокрема, співпраця України з Радою Європи (з 1995 р.) сприяла модернізації змісту програм з історії для шкіл за такими напрямками: зміна співвідношення соціальної історії з політичною та економічною історією на користь «людинознавчої» історії; зростання ролі пересічної людини в політичній, економічній, соціальній і культурній історії; акцентування ролі історії повсякденності при відборі та структуруванні навчального матеріалу; вивчення життя різних соціальних груп (жінок, дітей, національних меншин, емігрантів та ін.) (Удод, 2010б).

Значний вплив в розвиток методики вивчення історії повсякденності внесла асоціація викладачів історії «Нова доба», які реалізували кілька «історичних» проєктів, серед яких «Повсякденне життя моєї сім'ї на тлі історичної епохи», «Історія міграцій», «Історія епохи очима людини» та ін.

Підсумовуючи аналіз досліджень з обраною нами тематики, зазначимо, що, на думку дослідників, історія повсякденності – це широкий комплекс проблем, розв'язання яких вимагає міждисциплінарних підходів, застосування різноманітних методичних

інструментів, надзвичайно уважного ставлення до людини з її думками, переживаннями, мріями, оцінками оточуючої дійсності (Лисенко, 2010).

Мета статті – розкрити особливості інтегрування історії повсякденності в шкільний курс історії на засадах дослідницького підходу. Для досягнення цієї мети спробуємо визначити зміст, який включає поняття «повсякденність» та визначити найбільш доцільні форми та методи вивчення повсякденності в уроках історії.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Вивчення/реконструкція повсякденності дає змогу поглянути на минуле суспільств знизу, або зсередини і почути голос конкретної людини. На переконання дослідників, за допомогою вивчення історії повсякденності можна більш об'єктивно й детально реконструювати минуле людства і відповідно уникнути спрощеного, схематичного ставлення до минулого.

Інтегрування історії повсякденності в шкільний курс історії має відбуватися комплексно, тобто одночасно на трьох рівнях: **змісту** (контент орієнтована інтеграція), **діяльності** (діяльна інтеграція) та **смислів і цінностей** (ціннісно-смилова інтеграція).

На рівні змісту повсякденність може бути інтегрована в окремі теми або періоди вивчення історії. Наприклад, параграф про життя в середньовічних містах може передбачати розгляд звичаїв, одягу, харчування та інших аспектів повсякденного життя їх мешканців. Це означає, що історія повсякденності стає складником вивчення історичних періодів та подій, а не окремим блоком матеріалу. Такий підхід дає змогу учням отримати конкретний контентний матеріал, пов'язаний з реальними життєвими ситуаціями, що сприятиме кращому розумінню історичного контексту та значення повсякденності у формуванні суспільства.

Повсякденність може бути інтегрована з іншими предметами, такими як мистецтво, література, географія, економіка, технології та інші, що допомагає учням розуміти зв'язки між різними дисциплінами і бачити пов'язаність історії повсякденності з іншими аспектами суспільного життя.

На рівні діяльності інтегрувальним елементом виступають певні види освітньої діяльності – дослідницька, проектна, ігрова тощо. Діяльнісно-орієнтована інтеграція історії повсякденності в шкільний курс історії передбачає активну участь учнів в навчальних дослідженнях та проектах.

Ціннісно-смилова інтеграція історії повсякденності у шкільний курс історії допомагає учням розуміти як історичні події вплинули на повсякденне життя людей, їх цінності, переконання та спосіб життя, розуміти та оцінювати різні культурні, соціальні та індивідуальні контексти, сприяючи розвитку толерантності, взаєморозуміння та сприйняття різноманітності. Вона сприяє розвитку емпатії, громадянськості та критичного мислення. Цей підхід також допомагає учням зв'язувати минуле з сучасністю і розуміти вплив історії на сучасний світ.

Інтегруючи повсякденність у шкільний курс історії, важливо з'ясувати насамперед суть та структуру самого поняття «історія повсякденності». Для нашого дослідження цінною є думка О. Удада, який зазначає, що історія повсякденності – це передусім процес олюднення побуту, психологізація щоденного життя, ставлення людини до побу-

тових проблем, до влади, держави і суспільства в цілому через призму особистісного сприйняття умов життя. Дослідник вважає, що суб'єктивність у ставленні до оточуючої дійсності, оціночні (аксіологічні) судження є перевагою, а не недоліком в осягненні історії повсякденності (Удод, 2010b, с. 18).

Обрії повсякденності охоплюють різні сфери людського існування – від унормовано-виробничого до приватного. Як зазначає О. Коляструк, традиційний історик та історик повсякденності мають об'єкт свого наукового дослідження людську історію. Утім для традиційного історика «ключем прочитання» минулого є велика подія історія (військова, політична, державна, династична, дипломатична, класова), і відповідно поза його увагою залишаються її буденні/побутові деталі, суб'єктивні/особистісні барвники. Натомість історика повсякденності, зауважує дослідниця, цікавить усе, іншими словами, підходи історика повсякденності інтегративні (Коляструк, 2009b).

Інтегруючи історію повсякдення за рівнями змісту, смислів і цінностей варто враховувати, що за домінуючим способом виявлення життєдіяльності дослідники вирізняють кілька важливих сфер повсякдення (зі значною мірою умовності меж між ними): 1) трудову (праця, навчання); 2) дозвілєво-відпочинкову (читання, відвідування театру, цирку, кіно, музеїв, виставок, заняття спортом, іграми, розваги, свята, урочистості, мандрівки); 3) репродуктивно-забезпечувальну (харчування, лікування, торгівля, транспорт, одяг, побут); 4) приватно-родинну (сім'я, родина, кохання, шлюб, діти, дім); 5) комунікативно-громадську (товариства, дружба, об'єднання) (Коляструк, 2009a).

А. Федчиняк визначає історію повсякденності, як «життєвий світ людини з усіма його духовними, ментальними (світогляд, ідеали, стереотипи, релігійність) та матеріальними (життєве середовище, побутові речі) складовими, процес пристосування й виживання в буденних, святкових і надзвичайних ситуаціях суб'єкта історичного процесу, який має властивість трансформуватися під впливом історико-культурних, політико-подієвих, економічних, етнічних, конфесіональних, гендерних чинників». На його думку, до визначення структури історії повсякденності треба підходити комплексно, враховуючи ситуацію її прояву (буденна, святкова, надзвичайна), чинники, які становлять найбільший вплив (економічні, соціальні, політичні тощо), об'єкт історії повсякденності (людина та її ментальність) і предмет (шлюб, житло, харчування, мода тощо) (Федчиняк, 2011). Усі ці елементи дослідник структурував і подав в схемі (рис. 1).

На думку дослідників, історія повсякденності за своєю суттю строката та багатогранна, вона охоплює широке коло предметів, стосунків і явищ, які складно обмежувати певними рамками. Тому під час вивчення повсякденності доцільно поєднувати методи мікро- і макрорівнів соціального дослідження (Федчиняк, 2011). Інколи, як зазначає О. Удод, макроісторія може сказати про суть повсякденного життя набагато більше і об'єктивніше, ніж самі деталі повсякдення, його структура. Відповідно, повсякденність – це лише один ракурс розгляду історії суспільства та історії окремої людини, який не в змозі дати всебічну інформацію для розуміння динаміки людства (Удод, 2006, с. 386).

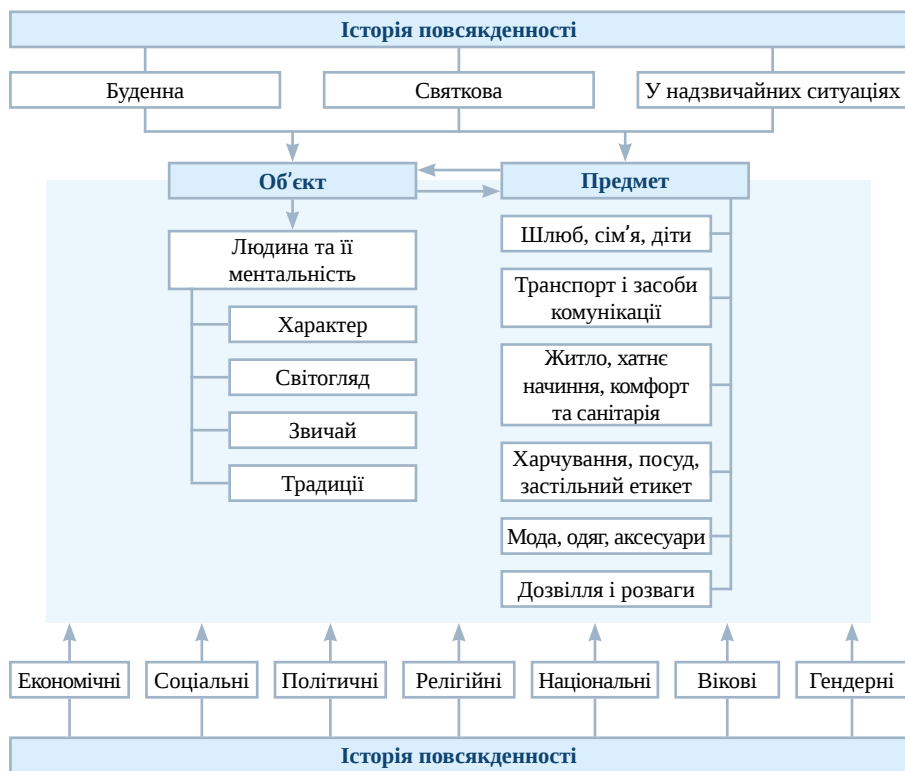

Рис. 1. Структура історії повсякденності (Федчинак, 2011, с. 25)

Під час вивчення повсякденності на уроках історії варто враховувати, що кожна історична епоха формує свої власні норми та правила поведінки, які відображаються у повсякденному житті людей. Повсякденність була обумовлена різними факторами, такими, як економічний розвиток, соціальні інституції, технологічний прогрес тощо. Також повсякденність у різні історичні епохи відрізнялась не лише рівнем розвитку матеріальної культури, технологій, але й суб'єктивним сприйняттям часу (Коляструк, 2008, с. XXXX). Важливо не просто описати побут, звички, норми суспільства, а й з'ясувати чинники, які впливають на повсякденність у той чи інший історичний період. Необхідно донести учням, що повсякденність обумовлена широким спектром факторів, які включають:

1. Економічні фактори. Розвиток економіки впливає на різні аспекти повсякденності, зокрема на доступність харчування, одягу, житла та розваг.
2. Національні особливості. Звичаї, традиції, цінності, релігійні переконання, різних народів та спільнот часто визначають спосіб життя, стиль одягу, кулінарні традиції, щоденні звички, правила поведінки та інші аспекти повсякденного життя людей.

Важливим складником національної ідентичності є мова, яка впливає на спосіб комунікації. Форми привітання, висловлювання, способи спілкування можуть варіюватися в залежності від культури та національності.

3. Технологічні чинники. Упровадження нових технологій, таких як інтернет, мобільні пристрої, соціальні мережі змінює спосіб комунікації та взаємодії людей у повсякденному житті, впливає на проведення дозвілля тощо.

4. Політичний контекст. Політична система, закони, права та свободи формують умови та обмеження, які визначають спосіб життя та поведінку людей. Класичним прикладом такого впливу є стародавня Спарта.

5. Географічне середовище. Природні умови, клімат, географічне розташування впливають на повсякденне життя людей. Клімат, наявність чи відсутність лісів, гірська чи рівнинна місцевість, близькість до моря зумовлюють характерні риси господарювання населення, типу житла, способи пересування, особливості одягу, кулінарії та інших аспектів повсякдення.

6. Вікові чинники повсякдення. Різні вікові групи мають свої особливості, потреби та здібності, які впливають на їхні звички, спосіб життя та поведінку у щоденному житті.

7. Соціальні фактори. Безперечно, що на повсякдення впливають соціальний статус людей, їх професія, майновий стан, освіта, родинні традиції тощо.

8. Гендерні чинники. У різні історичні періоди роль чоловіків і жінок у суспільстві мали певні особливості: розподіл обов'язків, стиль одягу, соціальна роль та статус тощо.

Ці фактори взаємодіють між собою і формують унікальну повсякденність у різних історичних епохи та в різних географічних регіонах. Розуміння цих факторів допомагає нам краще осмислити історичні події та життя людей минулих часів. Також важливо враховувати, що на особливості повсякденного життя могла певним чином впливати й культура та побут сусідніх народів.

Історія повсякденності має чітко виражений інтегративний характер та міждисциплінарний зв'язок із такими науками, як соціологія, психологія, антропологія, культурологія, етнологія тощо. Відповідно, вивчення повсякдення потребує і більш розлогої джерельної бази, адже писемним офіційним джерелам часто бракує людського виміру, оскільки вони зазвичай відображають офіційний бік історії та формальну статистику. Тому виникає необхідність залучення в освітній процес крім офіційних документів, джерел особового походження (епістолярії, шлюбні домовленості, мемуари, біографії, щоденники тощо), періодичної преси; художньої літератури та історичної публіцистики; візуальних джерел (кінострічки, світлини, листівки, афіші, плакати та інші поліграфічні носії); предметів повсякденного побуту, усні свідчення (інтерв'ю, опитування, чутки, анекдоти, бувальщини).

Така різноманітність джерельної бази дає змогу вивчати минуле в його антропологічному вимірі, побачити багатоманітність і неоднозначність історичних інтерпретацій, можливість альтернативних варіантів розуміння історичного поступу з позиції окремих індивідів та груп (Кісь, 2006).

Вивчення історії повсякденності на уроках історії змінює сам пізнавальний процес, в якому учень перестає бути лише об'єктом освітнього процесу, а й стає суб'єктом пізнавальної творчості (Удод, 2010b, с. 7).

Інтегруючи історію повсякденності на рівні діяльності, варто враховувати особливості дітей цифрового покоління. Одна з їх особливостей – це вміння швидко адаптуватися до нових технологій та використовувати їх у повсякденному житті. Для дітей цього покоління важливо використовувати інтерактивні технології та цифрові ресурси під час вивчення історії повсякденності. Вони можуть бути залучені до використання веб-сайтів, відеоматеріалів, віртуальних екскурсій та інтерактивних додатків, які допоможуть їм краще зрозуміти та сприйняти історичний матеріал.

Водночас, варто використовувати методи активного навчання, які залучають дітей цифрового до діалогу, дискусій та співпраці. Вони можуть бути заохочені до проведення досліджень, створення власних проєктів та презентацій, використання цифрових інструментів для виявлення та аналізу історичних фактів. Відповідно потрібно звести до мінімуму традиційні форми роботи такі як розповідь, опис, переказ тощо

Застосування візуальних засобів, таких як фотографії, малюнки, відео, графіки та інші візуальні матеріали, допомагає зробити навчальний матеріал більш доступним та зрозумілим для дітей, оскільки вони звикли до візуального способу сприйняття інформації у своєму повсякденному житті. Окрім того, візуалізація допомагає встановлювати зв'язки між минулим та сучасністю. Вона дає змогу дітям бачити візуальні подібності та відмінності у способі життя, культурі, технологіях тощо, що допомагає їм краще розуміти історичний контекст та його вплив на сучасний світ. Водночас, використання візуальних матеріалів може підтримувати міжпредметні зв'язки з іншими предметами, наприклад, мистецтвом, географією чи технологіями.

Необхідною умовою вивчення історії повсякденності є застосування системи творчих та дослідницьких завдань із залученням історичних джерел різного типу:

▪ **на реконструкцію повсякденного життя мешканців різних регіонів/держав/цивілізацій**, наприклад:

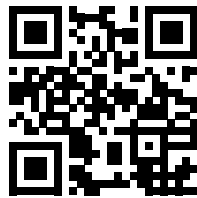
1) самостійно або в групі підготуйте історичну візуальну реконструкцію (малюнок, макет, лепбук, мультимедійну презентацію) на одну з тем «Мистецтво первісних людей», «Вірування первісних людей»;

2) уявіть собі, що ви вирушили в історичну подорож до Фінікії чи Ізраїльско-Юдейського царства (на вибір). Перед вами поставлене завдання дістати щонайбільше інформації про тогочасне життя. Які запитання ви поставили б їх мешканцям? Зробіть припущення, якими б були відповіді.

▪ **на аналіз різних джерел інформації**, наприклад:

1) уявіть, що за допомогою машини часу ви перенеслися на 4 тисячі років назад у долину Інду і побували в Мохенджодаро. Використовуючи QR-код, ознайомтеся з матеріалом, ілюстраціями та 3D-реконструкцією про повсякдення та побут населення цього міста. Визначте, у чому особливості забудови цього міста. Розкажіть, що ви там побачили. У кого побували в гостях? опишіть свої враження від цієї уявної подорожі.

2) уявіть, що ви побували в одній із грецьких колоній на території Північного Причорномор'я. За доступними джерелами підготуйте розповідь про життя її мешканців.

<http://bit.ly/2wulxaX>

▪ **порівняння повсякденного життя в різних державах/регіонах, різних епох; різних соціальних верств**, наприклад:

1) за допомогою QR-коду або покликання ознайомтеся з відповідним матеріалом. Порівняйте повсякденне життя жителів Стародавніх Китаю та Єгипту. Що було спільним, а що – відмінного? Як ви вважаєте, чим це було зумовлено?

2) складіть розповідь від імені мешканця Єгипту (Фінікії, Персії, Вавилонії – на вибір), який потрапив до Стародавньої Індії. Зробіть припущення, що б його здивувало в умовах життя, традиціях, повсякденні тощо. Що б йому сподобалось, а що – ні?

3) порівняйте родинне життя в Римі часів Республіки та Афінах (чи Спарти). Що було спільного, а що – відмінного? Чим відрізнялося становище жінки в Римі та в Греції?

▪ **персоніфікацію та драматизацію**, наприклад:

1) уявіть, що ви потрапили до великого поселення трипільців. Підготуйте уявне інтерв'ю або пригодницьку ситуацію про повсякденне життя та заняття його мешканців;

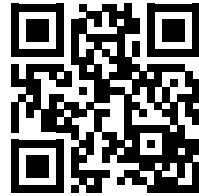
2) уявіть, що за допомогою машини часу ви перенеслися до Південного Дворіччя. Вам вдалося побувати у місцевій школі. Складіть розповідь про те, як минув цей день. Опишіть свої враження. Уявіть, що ви побували в Афінах VI ст. до н.е. Про що ви запитали б у містян? Опишіть свої враження;

3) укладіть уявну сторінку представника кімерійців, скіфів, сарматів (на вибір) в соціальній мережі. Щоб він міг написати про себе та своє життя? (Мороз, 2019).

Вивчення історії повсякденності можна організувати у формі групової роботи, де діти спільно досліджують та обговорюють різні аспекти повсякденного життя. Це дає змогу учням взаємодіяти, обмінюватися ідеями та спостереженнями, розвивати навички співпраці та комунікації.

Найповніше дослідницький підхід до вивчення історичних джерел реалізується під час практичних робіт та занять, оскільки вони передбачають активну пізнавальну діяльність учнів протягом частини уроку або всього заняття. Такі заняття/завдання мають подвійну мету: є одним зі способів вивчення нового матеріалу на основі опрацювання різноманітних джерел інформації та важливим засобом формування дослідницької компетентності учнів. Одним з таких практичних занять є «§ 34. Повсякденне життя та побут стародавніх греків» (Мороз, 2019), яке передбачає роботу учнів в групах. Кожна з груп має на основі різних джерел інформації, представлених на сайті інтернет-підтримки підручника, дослідити певний аспект повсякденності давніх греків (житло і побут, особливості сімейного життя, становище жінки, дозвілля афінян і спартанців, особливості давньогрецького одягу) і представити результати дослідження однокласникам у вигляді уявної пригодницької ситуації або мультимедійної презентації.

Надзвичайно ефективними стануть навчальні проєкти, що стосуються дослідження повсякденного життя в різні історичні періоди, оскільки вони дають змогу учням за-

<https://bit.ly/2W0L6L2>

стосовувати свої знання та вміння в реальному житті. Теми таких проєктів можуть бути різноманітними, наприклад: «Віртуальний музей повсякденного життя», «Моя родина в історії», «Свята й традиції моєї громади», «Повсякденність у фото та відео», «Історичний блог/газета про повсякденне життя в різні історичні періоди» тощо. Учням можна запропонувати реконструювати певні ситуації, пов'язані з повсякденним життям у минулому. Наприклад, вони можуть відтворити традиційні свята, зіграти ролі тих, хто жив у різні історичні періоди, або провести спробувати приготувати їжу без газу та електрики тощо.

Такі проєкти/завдання можуть допомогти учням зрозуміти, як жили та працювали люди в різні історичні періоди, а також допомогти зрозуміти, які були соціальні та культурні відмінності у різних країнах та регіонах у минулому. Ці проєкти дають змогу учням досліджувати історію повсякденності в інтерактивному та цікавому форматі, що допомагає збільшити зацікавленість учнів у навчанні та розвивати їхні знання та вміння.

Надзвичайно актуальним є вивчення повсякденної історії воєн. Вплив війни «пронизує» всі сфери життя людини. Війна кардинально змінює звичний життєвий ритм людини, порушує усталені соціальні зв'язки, переорієнтовує людину та спільноту на нові цінності. Як зазначає О. Лисенко, воєнний стан «пронизує» всі сфери життя і навіть у віддалених від фронту районах воюючої країни відчувається напружений пульс протистояння з ворогом. Такі життєві фактори, як от: мобілізація до війська, встановлення відповідних режимних норм, необхідність економії життєвонеобхідних ресурсів, втрата близьких і рідних, а також майна, житла, вимушені міграції, терор чи насильства окупантів – усе це різко змінює не тільки звичний життєвий ритм, порушує усталені соціальні зв'язки, а й переорієнтовує на нові цінності, серед яких не перше місце виходить збереження життя (Лисенко, 2010а, с. 15).

Війна надміру насичена граничними ситуаціями, в яких максимально розкриваються риси характеру, здібності і нахили індивіда. На думку О. Лисенка, комплексне дослідження феномену війни насамперед в антропологічному, а не суто військовому, політичному чи економічному вимірі, створює передумови для виявлення й характеристики усієї палітри людських реакцій, переживань, мотиваційних імпульсів, а також моделей поведінки і життєвих практик в умовах, що суттєво відрізняються від мирного часу (Лисенко, 2010а).

Висновки дослідження та перспективи подальших розвідок в обраному напрямі.

Тривалий час історію розглядали як певну комбінацію визначних подій, явищ, ідеологій, політичних систем, діяльності видатних політичних і культурних діячів, взаємовідносин спільнот (соціальних, етнічних, релігійних тощо), як наслідок життя пересічної людини її повсякденні турботи не були предметом наукових досліджень та вивчення в закладах освіти. Нині історія повсякденності є одним із перспективних і актуальних напрямів української історичної науки. Дослідження в галузі історії повсякденності дають змогу краще зрозуміти соціальні та культурні зміни впродовж часу, а також вплив макрофакторів на повсякденне життя. Вона допомагає збагатити наше уявлення про минуле, розкриваючи широкий спектр соціальних, культурних і побутових практик.

За своєю природою історія повсякденності є багатогранною. Її вивчення на уроках історії передбачає висвітлення умов життя, праці та відпочинку (побуту, умов проживання,

раціону харчування, способів лікування, вірувань, особливостей житла, гігієни, сімейного життя, одягу, соціальної адаптації), а також факторів, що впливають на формування свідомості та норм поведінки, соціально-політичних уподобань переважної більшості населення («пересічних людей») тієї чи іншої країни протягом певного історичного періоду.

Інтегрування історії повсякденності в шкільний курс історії має відбуватися комплексно, тобто одночасно на трьох рівнях: змісту (контент орієнтована інтеграція), діяльності (діяльнісна інтеграція) та смислів і цінностей (ціннісно-смилова інтеграція). Під час вивчення повсякденності на уроках історії варто враховувати, що кожна історична епоха формує свої власні норми та правила поведінки, які відображаються у повсякденному житті людей.

Інтегруючи історію повсякденності на рівні діяльності, варто враховувати особливості дітей цифрового покоління, зокрема використовувати методи активного навчання, які залучають їх до діалогу, дискусій та співпраці. Ефективним методом залучення дітей цифрового покоління до вивчення історії повсякденності може бути застосування інтерактивних технологій та візуалізації.

Необхідною умовою вивчення історії повсякденності є застосування системи творчих та дослідницьких завдань із залученням історичних джерел різного типу: 1) на реконструкцію повсякденного життя мешканців різних регіонів/держав/цивілізацій; 2) на аналіз різних джерел інформації; 3) порівняння повсякденного життя в різних державах/регіонах, різних епох; різних соціальних верств; 4) персоніфікацію та драматизацію. Надзвичайно ефективними є навчальні проєкти, що стосуються дослідження повсякденного життя в різні історичні періоди, оскільки вони дають змогу учням застосовувати свої знання та вміння в реальному житті.

Представлення історії повсякденності у шкільних підручниках історії розширює учнівське розуміння минулого, надаючи їм можливість побачити, як звичайні люди жили, працювали, навчалися, спілкувалися та розважалися у різні історичні періоди; допомагає учням наблизити, відчувати образ епохи та побачити в ньому конкретну людину, зрозуміти систему суспільних цінностей. Це сприяє формуванню емпатії та розумінню соціальних та культурних змін, які відбувалися протягом історії, а також розвиває критичне мислення учнів, допомагаючи їм аналізувати інформацію та робити об'єктивні висновки. Висвітлення повсякденного життя також сприяє збереженню культурної спадщини та формуванню громадянської свідомості, розкриваючи значення традицій, звичаїв та інших аспектів повсякденності для різних народів і громад.

Утім варто пам'ятати, що історія повсякденності – це лише один із підходів (ракурсів) вивчення історії суспільства та історії окремої людини, який самостійно не в змозі дати повну інформацію для розуміння динаміки та особливостей розвитку людства.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми інтегрування історії повсякденності у шкільний курс історії. Важливим ракурсом подальших досліджень є методика вивчення повсякденної історії воєн на уроках історії. Це дасть можливість побачити війну не тільки через призму політичних та військових подій, але й через щоденне життя людей. Повсякденна історія воєн дає можливість оцінити соціальні, економічні, культурні та психологічні наслідки воєнних конфліктів на суспільство.

Використані джерела

- Алешкевич, Я. А. (2017). Теоретико-методологічні засади дослідження історії повсякденності. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*, 2 (37), 139–143. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuust_2017_2_32
- Бродель, Ф. (1995). *Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм. XV–XVIII ст.: Т. 1. Структури повсякденності: можливе і неможливе*. Основи.
- Головок, О. (2007). Риба та м'ясо» історії повсякденності: теоретичні засади напряму. У *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць*, 87–101. НУ НАНУ.
- Кісь, О. (2006). Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади. *Україна Модерна*, 11, 7–24.
- Кояструк, О. (2008). *Історія повсякденності як об'єкт історичного дослідження: історіографічний і методологічний аспекти*. Курсор.
- Кояструк, О. (2009а). Теоретико-методологічні аспекти вивчення повсякденного життя. У *Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.)*. Ч. 1., 55–46. Інститут історії України НАН України.
- Кояструк, О. (2009б). Поняття повсякденності в сучасній науковій гуманітаристиці. *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*, 15 (1), 46–56. [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uxxs_2009_15\(1\)_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uxxs_2009_15(1)_6)
- Кояструк, О. (2009с). Предмет історії повсякденності: проблема постановки й окресленості в сучасній гуманітаристиці. У *Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. Серія: Історія*. (15-те вид.), 170–173. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2009_15_37
- Лисенко, О. (2010а). Історія повсякденності як галузь наукового знання. (Повсякденна історія війни: методологічні нотатки). *Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей*, 13, 8–22.
- Лисенко, О. (2010б). Історія повсякденності як галузь наукового знання. (Повсякденна історія війни: методологічні нотатки). У *Історія повсякденності: теорія та практика: матеріали Всеукр. наук. конф. 14–15 трав. 2010 р.*, 11–19.
- Малієнко, Ю. Б. (2005). Проблеми вивчення повсякденності на уроках історії середніх віків. На прикладі теми «Населення, природа і матеріальний світ європейського середньовіччя». *Історія в середніх і вищих навчальних закладах України*, 1, 44–48.
- Мороз, П. В., Мороз, І. В., & Моцак, С. І. (2022). *Досліджуємо історію і суспільство. Інтегрований курс*. Педагогічна думка.
- Мороз, П., & Мороз, І. (2018). *Дослідницька діяльність учнів у процесі навчання всесвітньої історії в основній школі: методичний посібник*. ТОВ «КОНВІ ПРІНТ».
- Мороз, П. В. (2019). *Всесвітня історія. Історія України (інтегрований курс): підруч. для 6-го кл. закладів загальної середньої освіти*. Педагогічна думка.
- Мороз, П., Мороз, І., & Власов, В. (2021). *Історія України в джерелах*. ТОВ «КОНВІ ПРІНТ».
- Пятницькова, І. В. (2017). Вивчення історії повсякденності в сучасній українській історіографії. У *Матеріали наукової конференції професорсько-викладацького складу, наукових працівників і здобувачів наукового ступеня за підсумками науково-дослідної роботи за період 2015–2016 рр. (15–18 травня 2017 р.)*. Т. 1, с. 78–80. Донецький національний університет імені Василя Стуса.

- Удод, О. А. (2006). Повсякденне життя киян в умовах окупації (вересень 1941 – листопад 1943): питання методології та історіографії. У *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: міжвід. зб. наук. пр. Вип. 15.*, 384–391.
- Удод, О. А. (2010a). Історія повсякденності: питання методології та історіографії. У *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)*. Кн. 1, ч. 1–2, 17–39. Інститут історії України НАН України.
- Удод, О. А. (2010b). Історія повсякденності як провідний напрям української історіографії. *Краєзнавство*, 3, 6–9.
- Федчиняк, А. О. (2011). *Методичні засади вивчення історії повсякденності в 8–9 класах загальноосвітніх шкіл* [Неопубл. дис. канд. пед. наук]. Інститут педагогіки НАПН України.
- Шауренко, А. В. (2017). Історія повсякденності: від європейського досвіду до вітчизняних практик. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 49, 199–202.

References

- Aleshkevych, Ya. A. (2017). Teoretyko-metodologichni zasady doslidzhennya istoriyi povsyakdennosti. Naukovy`j visnyk Uzhgorodskogo universytetu. Seriya: Istoriya., 2 (37), 139–143. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuist_2017_2_32 (in Ukrainian).
- Brodell, J. (1995). Material na cyvilizaciya, ekonomika i kapitalizm. XV–XVIII st.: T. 1. Struktury povsyakdennosti: mozhlyve i nemozhlyve. Osnovy. (in Ukrainian).
- Golovko, O. (2007). Ryba ta m'ya» istoriyi povsyakdennosti: teoretychni zasady napryamu. U Problemy istoriyi Ukrainy: fakty, sudzhennya, poshuky. Mizhvidomchy`j zbirnyk nauk. pr., 87–101. NU NANU. (in Ukrainian).
- Kis, O. (2006). Usna istoriya: stanovlennya, problematyka, metodologichni zasady. Ukrayina Moderna, 11, 7–24. (in Ukrainian).
- Kolyastruk, O. (2008). Istoriya povsyakdennosti yak ob`yekt istorychnogo doslidzhennya: istoriografichny`j i metodologichny`j aspekty. Kursor. (in Ukrainian).
- Kolyastruk, O. (2009a). Teoretyko-metodologichni aspekty vy`vchennya povsyakdenного zhyt`tya. U Narysy povsyakdenного zhyt`tya radyans`koyi Ukrainy v dobu nepu (1921–1928 rr.). Ch. 1, 55–46. Instytut istoriyi Ukrainy NAN Ukrainy. (in Ukrainian).
- Kolyastruk, O. (2009b). Ponyattya povsyakdennosti v suchasnij naukovej gumanitary`sty`ci. Ukrayina XX stolittya: kul`tura, ideologiya, polityka, 15 (1), 46–56. [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uxxs_2009_15\(1\)_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uxxs_2009_15(1)_6) (in Ukrainian).
- Kolyastruk, O. (2009c). Predmet istoriyi povsyakdennosti: problema postanovky`j okreslenosti v suchasnij gumanitary`sty`ci. U Naukovi zapy`sky [Vinny`cz`kogo derzhavnogo pedagogichного universytetu imeni My`hajla Kocubyns`kogo]. Seriya: Istoriya. 15-te vy`d, 170–173. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2009_15_37 (in Ukrainian).
- Ly`senko, O. (2010a). Istoriya povsyakdennosti yak galuz` naukovogo znannya. (Povsyakdenна istoriya vijny: metodologichni notatky). Storinky voyennoyi istoriyi Ukrainy: Zb. nauk. statej, 13, 8–22. (in Ukrainian).
- Ly`senko, O. (2010b). Istoriya povsyakdennosti yak galuz` naukovogo znannya. (Povsyakdenна istoriya vijny: metodologichni notatky). U Istoriya povsyakdennosti: teoriya ta praktyka: materialy Vseukr. nauk. konf. 14–15 trav. 2010 r., 11–19. (in Ukrainian).

- Maliyenko, Yu. B. (2005). Problemy`vy`vchennya povsyakdenosti na urokax istoriyi serednix vikiv. Na pry`kladі temy` «Naselennya, pry`roda i material`ny`j svit yevropejs`kogo seredn`ovichchya». Istoriya v serednix i vy`shhy`x navchal`ny`x zakladax Ukrayiny`, 1, 44–48. (in Ukrainian).
- Moroz, P. V., Moroz, I. V., & Moczak, S. I. (2022). Doslidzhuyemo istoriyu i suspil`stvo. Integrovany`j kurs. Pedagogichna dumka. (in Ukrainian).
- Moroz, P., & Moroz, I. (2018). Doslidny`cz`ka diyal`nist`uchniv u procesi navchannya vsesvitn`oyi istoriyi v osnovnij shkoli: metody`chny`j posibny`k. TOV «KONVI PRINT». (in Ukrainian).
- Moroz, P. V. (2019). Vsesvitnyia istoriya. Istoriya Ukrayiny` (integrovany`j kurs): pidruch. dlya 6-go kl. zakladiv zagal`noyi seredn`oyi osvity`. Pedagogichna dumka. (in Ukrainian).
- Moroz, P., Moroz, I., & Vlasov, V. (2021). Istoriya Ukrayiny` v dzherelax. TOV «KONVI PRINT». (in Ukrainian).
- Pyatny`cz`kova, I. V. (2017). Vy`vchennya istoriyi povsyakdenosti v suchasnij ukrajyns`kij istoriografyi. U Materialy` naukovoyi konferenciyi profeso`rsko-vy`kladacz`kogo skladu, naukovy`x pracivny`kiv i zdobuvachiv naukovogo stupenya za pidsumkamy` naukovo-doslidnoyi roboty` za period 2015–2016 rr. (15–18 travnya 2017 r.). T. 1, 78–80. Donecz`ky`j nacional`ny`j univ`ersy`tet imeni Vasy`lya Stusa. (in Ukrainian).
- Udod, O. A. (2006). Povsyakdenne zhy`ttya ky`yan v umovax okupaciyi (veresen` 1941 – ly`stopad 1943): py`tannya metodologiyi ta istoriografyi. U Problemy` istoriyi Ukrayiny`: fakty`, sudzhennya, poshuky`: mizhvid. zb. nauk. pr. Vy`p. 15, 384–391. (in Ukrainian).
- Udod, O. A. (2010a). Istoriya povsyakdenosti: py`tannya metodologiyi ta istoriografyi. U Povoyenna Ukrayina: nary`sy` social`noyi istoriyi (druga polovy` na 1940-x – seredy` na 1950-x rr.). Kn. 1, ch. 1–2, 17–39. Insty`t istoriyi Ukrayiny` NAN Ukrayiny`. (in Ukrainian).
- Udod, O. A. (2010b). Istoriya povsyakdenosti yak providny`j napryam ukrajyns`koyi istoriografyi. Krayeznavstvo, 3, 6–9. (in Ukrainian).
- Fedchy`nyak, A. O. (2011). Metody`chni zasady`vy`vchennya istoriyi povsyakdenosti v 8–9 klasax zagal`noosvitnix shkil [Neopubl. dy`s. kand. ped. nauk]. Insty`t pedagogiky` NAPN Ukrayiny`. (in Ukrainian).
- Shaurenko, A. V. (2017). Istoriya povsyakdenosti: vid yevropejs`kogo dosvidu do vitchy`znyany`x prakty`k. Naukovi praci istoty`chnogo fakul`tetu Zaporiz`kogo nacional`nogo univ`ersy`tetu, 49, 199–202. (in Ukrainian).

Petro Moroz, Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, Senior Researcher at the Department of Social Science Education of the Institute of Pedagogy of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Iryna Moroz, Researcher at the Department of Social Studies of the Institute of Pedagogy of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine

INTEGRATION OF EVERYDAY HISTORY INTO THE SCHOOL HISTORY CURRICULUM: THE RESEARCH ASPECT

Abstract. The article examines the peculiarities of integrating the history of everyday life into the school history curriculum based on a research approach. According to the authors, the study of the history of everyday life helps enrich the understanding of the past and uncover a wide range of social, cultural, and domestic practices. The authors analyze works dedicated

to both the features of studying the history of everyday life and the methodological aspects of addressing everyday life issues in history lessons. It is emphasized that the integration of the history of everyday life into the school history curriculum should occur comprehensively, simultaneously at three levels: content (content-oriented integration), activities (activity-based integration), and meanings and values (value-meaning integration).

The article notes that when integrating the history of everyday life at the activity level, textbook authors and teachers should take into account the characteristics of the digital generation, particularly by using active learning methods that engage them in dialogue, discussions, and collaboration. An effective method of involving the digital generation children in studying the history of everyday life can be the application of interactive technologies and visualization techniques.

According to the authors, a necessary condition for studying the history of everyday life is the implementation of a system of creative and research tasks involving various types of historical sources. Educational projects related to the exploration of everyday life in different historical periods are extremely effective as they allow students to apply their knowledge and skills in real life.

The authors state that the presentation of the history of everyday life in school history textbooks expands students' understanding of the past and provides them with an opportunity to see how ordinary people lived, worked, learned, communicated, and entertained themselves in different historical periods. It helps students to connect, experience the image of the era, and see a specific individual within it, thus understanding the system of social values.

Keywords: history of everyday life, research activity, educational projects, integration, school history curriculum.